

Nemzetiségi önkormányzat és demokrácia a holnap Erdélyében

SZEMPONTOK EGY EURÓPAI NEMZETI EGYÜTTÉLÉSI MODELL KIALAKÍTÁSÁHOZ

1989 nyarán Erdély népei a világ egyik legszélsőségebb diktatúrájának elnyomása alatt élnek. Ezek menekülnek és további tíz- és százazrek fontolgatják a menekülést a román önkényuralmi rendszertől, amelyet nemzetközi méreteken a nyomorral, a teljes jogfosztottsággal és a szélsőséges (főként kisebbségellenes) sovinizmussal azonosítanak. A mai román kormányzat már a kisebbségek létéről sem akar tudni, rájuk vonatkozóan statisztikákat sem közöl; a falurombolási és a részleges városrombolási programmal a történelmi múltjukra és jelen kultúrájukra vonatkozó fizikai nyomokat is el kívánja tüntetni.

Ezeket a tényeket — és következményeiket mind a maradók, mind a menekülők tudatában — természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni, amikor a jelenben egy demokratikus erdélyi nemzetiségpolitikai-jogi berendezkedés esélyeiről kezdünk gondolkodni. Végzetes hiba lenne úgy tenni, mintha ezek a romboló „reáliák” nem léteznének, s mintha a küszöbön állna egy olyan hatalmi fordulat, amely magában hordja a biztosítékot arra, hogy végre megvalósuljon az „Utópia etnica” kora Erdélyben.

A másik veszély kétségtelenül az, ha a mai helyzetet megváltoztathatatlan adottságként fogjuk fel. Olyan, befolyásolási lehetőségeinket meghaladó „Romlasként”, amely reménytelenné tesz minden ésszerű cselekvést; tervezéstől, a jövőképalkotástól a belső és nemzetközi demokratikus ellenőrök mozgósításáig egyaránt.

A szerzőnek, ha a népesedési és egyéb információkkal való hiányos rendelkezés és a befolyásolási esélytelenség mai feltételei között kíván a címben jelzett tárgyról szólni, a köztes utat kell választania. Nem lehet célja egy részletesen kidolgozott; az egyes települések, tájegységek, nemzetiségek számára konkrét cselekvési módokat előíró, spekulatív szellemi felépítmény ráhelyezése a valóságos „romokra”. Ugyanígy nem lehet törekvése az sem, hogy erőfeszítése kimerüljön az említett „romok” számbavételében, s mindenféle továbblépés kilátástalanságának megállapításában.

A buldózerek árnyékában egy nemzetiségi együttélési modell megalkotása Erdély számára *nem utópia*, hanem egyre sürgetőbb *tényleges szükséglet*. Sem Közép- és Kelet-Európa egészének demokratikus átalakítása, sem a térségben élő kis népek harmonikus együttélése, sem a nemzetközi biztonság általános követelménye nem nélkülözheti hosszú távon a minden érintett felet — köztük nem utolsósorban a leginkább elnyomott romániai magyarságot — kielégítő megoldást. A Ceausescu utáni időszakra való felkészülés nyilvánvaló magyar nemzeti érdek is. A romániai demokratikus fordulat

nem következhet be úgy, hogy benne az erdélyi magyarság — és más nemzetiség — érdeke elsikkadjon, törekvésük kielégítetlen maradjon.

Az említett nemzetiségi együttélési modell valóságelemei egyidejűleg épülhetnek a tájegység történelmi múltjának néhány pozitív jogi-politikai megoldására; a mai román nemzetiségpolitika által még megtűrt maradék nemzetiségi intézményekre; a többé-kevésbé visszafejlesztett vagy tetszhalott állapotba került egyházi, társadalmi autonómiatudatra, a kedvező nemzetközi megoldások módszereire, a kisebbségekre vonatkozó politika- és jogelméleti kutatások újabb eredményeire stb.

Egy ilyen összeállítás akkor lehet hasznos, ha nem kész, közvetlenül megvalósítható javaslatokat akar megfogalmazni egyedi helyzetekre (például ilyen lenne a vegyes nemzetiségű Kolozsvár és környéke nemzetiségi-nyelvi státusának konkrét szabályozása); hanem az általános demokratikus nemzetiségpolitikai-jogi módszerek, technikák számbavételével, rendszerezésével próbál támpontot nyújtani egy remélt későbbi — a valóságos (nemzetiségi megoszlási, törekvési stb.) gondokat teljes összetettségükben és részleteikben a felszínre hozó — hatalmi-alkotmányos fejlődéshez Erdélyben. A feladat összetett volta miatt, műfaját tekintve ez a dolgozat sajátos határterületet foglal el, elegyítve egy tanulmány elemző, illetve egy politikai program s nemzetiségi törvénytervezet normatív szempontjait.

A RENDSZERVÁLTOZÁS KÖVETELMÉNYE

Erdély nemzetiségi problémáinak megoldása elképzelhetetlen a ma uralkodó társadalmi-politikai rendszer megszüntetése nélkül. Ez mindenekelőtt a bizánci-ortodox hagyományokkal átítatott sztalini pártállam leépítését: a jelenlegi hatalmi szerkezeti, szervezeti és mechanizmusbeli együttes teljes lebontását jelenti. A monolitikus egyközpontú rendszer megszüntetése a pluralis érdektagság megjelenését vonja maga után a politikában, kultúrában és gazdaságban egyaránt. Erdélyben az államtól független, önálló civil társadalmi lét jelentősebb hagyományai miatt a teljesen függő, kiszolgáltatott helyzetbe került társadalom — szemben a regátival — feltehetően gyorsabb ütemben nyerné vissza egykori sokszínűségét és önállóságát. Az utóbbi évtized tömegesítő-homogenizáló törekvései ellenére itt várhatóan nagyobb esélyei lennének az egyházi, társasági, tanintézeti s alapítványi autonómiák újjáriteljesedésének.

A demokratikus jogállam megteremtése az állam diktatorikus és paternalista beavatkozásának megszűnését jelenti; az egyéneiben és kis közösségeiben mindinkább önszervező civil társadalom egyenjogúsodását az államban megtestesülő hatalommal szemben. A nemzetiségi (interetnikus) viszonyokban megjelenő demokrácia szintje és életképessége a demokrácia általános (nem nemzetiségekhez kötött) intézményeinek fejlettségétől függ. Ez a valóságos többpártrendszer és politikai pluralizmust; független — egymástól elválasztott — törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalmat jelent, valamint azoknak a klasszikus szabadságjogoknak (személyiségi jogok, a lelkiismereti, a sajtó- és egyesülési szabadság stb.) akadálytalan érvényesülését, amelyet a civilizált társadalmi lét alapjainak szoktak tekinteni; s amelyet 1945 óta több egyetemes érvényű nemzetközi egyezmény is kötelezően előír a csatlakozó államok számára.

Az emberi és polgári jogok, valamint a politikai szabadságjogok maradéktalanul érvényesítése lényegében már magában foglalja mindenféle megkülönböztetés (előny vagy hátrány) tiltását az állam polgárai között. A diszkriminációmentességnek kiemelkedő jelentősége van a nemzeti jogok biztosítása szempontjából is. A jogszabályok „nyelvre, fajra, vallásra, etnikai hovatartozásra való tekintet nélkül” megfogalmazása a felsorolt ismérvek figyelmen kívül hagyását írja elő az általános szabadságjogok biztosításában.

Ha adott nemzetiséghez tartozó személyeket erőszakosan kitelepítenek, velük szemben diszkriminációt alkalmaznak a továbbtanulásban, a munkavállalásban, a politikai életben, akkor ezeknek a személyeknek nem a nemzeti jogait, hanem elsősorban általános emberi és politikai szabadságjogait sértik meg. A polgári jogok megkülönböztetés nélküli biztosítása a kisebbségi jogok garantálásának előfeltétele. Nehezen lehet elképzelni minden igényt kielégítő anyanyelvi oktatást ott, ahol a kisebbséget a munkavállalásban numerus clausus sújtja, vagy ahol a politikai jogokat faji vagy nemzeti jogok alapján diszkriminatív módon biztosítják.

A hátrányos megkülönböztetés tilalma a kisebbségeket negatív védelemben részesíti. Ma már egyre jobban terjedő felfogás, hogy az egyénre összpontosító tiltó védelemben túl, pozitív védelemre is szükség van: a sajátos (nyelvi, kulturális, vallási stb.) jogok biztosítására; vagyis a számszerűségből és egyéb objektív adottságokból következő hátrányos helyzet ellensúlyozására.

A hagyományos liberális felfogás szerint, ha az általános emberi jogokat az államok tiszteletben tartják, főleg a kisebbségeknek különleges garanciákat adni, mert elnyomásuk csak az emberi jogok megsértésével lehetséges. Ennek a felfogásnak — az általános állampolgári jogok jelentőségét okkal hangsúlyozó pozitívumai ellenére — alapvető hiányossága, hogy nem különbözteti meg kellően az egyenlőség és az azonosság fogalmát. Annak deklarálása, hogy „fajra, nyelvre... való tekintet nélkül” mindenkinek joga van az élethez, a lelkiismereti, sajtó-, gyülekezési stb. szabadsághoz, csupán annyit jelent, hogy a kisebbség tagjainak biztosítjuk a többi állampolgár státusát. Ha ugyanakkor eltekintünk nyelvi-kulturális sajátosságaiktól, ha nem védjük ezeket különleges jogokkal, akkor a kisebbségeket nem integráljuk, hanem — megfelelő sajátos normák, szerkezetek és mechanizmusok híján — asszimiláljuk a többségi csoportba.

Ezen túlmenően, az etnikailag sokszínű társadalmi közegben a politikai tapasztalat esetenként vitatható érvényűvé teszi a klasszikus demokrácia néhány olyan alapintézményét, mint a *többségi szavazat* elve. Az észak-írországi protestáns-katolikus viszony válsága bizonyítja, hogy az „egy személy — egy szavazat” mechanizmus esetenként éppen nem a demokratikus kibontakozást segíti, hanem egy nacionalista *állandó többség* kialakulását is eredményezheti, amely „népakaratra” hivatkozva mindenfajta kompromisszumnak útját állja. Szükség van tehát arra, hogy a számbeli kisebbséget alkotó közösségnek a helyzetét érintő minden kérdésben lehetősége legyen véleményt nyilvánítani, és érdekét — ha szükséges: külön szabályozással — védeni, mert a demokratikus egyenjogúságot számára az egyenlő szavazati elv nem szükségszerűen biztosítja.

A nemzeti, vallási, faji stb. kisebbséghez tartozók esetében lényeges tehát, hogy a többségi szavazati elv mellett a sajátos kisebbségi érdekek védelme biztosíttassék. (A kisebbségi érdek fogalma túlmutat a politikai kisebbségi vélemény védelme gondolati körén; bár a kettő között nyilvánvaló kapcsolat

van.) Másszóval a kisebbséghez tartozó személyek egyénileg leszavazhatók, de a kisebbség mint közösség *le nem szavazható* legyen. Ennek jelentősége Erdélyben, a kistáji autonómiák remélt rendszerében különösen fontos — nemcsak a magyarok, németek, szerbek stb., hanem — néhány körzetben — a román nemzetiség számára is.

A romániai kisebbségeket ért hátrányok, jogsérelmek nagy része *rendszer-specifikus* jelenség. A mai despotikus uralmi formához kötődik, következésképp annak felszámolásával várhatóan megszűnik. Felületes leegyszerűsítés lenne azonban a kisebbségelnyomást Erdélyben — vagy azon kívül Kelet- és Közép-Európában — kizárólag a totalitárius rendszer természetéből levezetni, és nem látni, például egy nacionalista stratégia folyamatos jelenlétét a román politikában, amely — időben változó erővel és módszerekkel — de a terület első világháború utáni annexiója óta szinte megszakítás nélkül, a nem román népesség teljes beolvasztására törekszik. Az említett stratégia a túlközpontosított pártállam rendszerében kétségtelenül olyan hatékony hatalmi eszközt talált, amelyet egyetlen megelőző homogenizációs irányzat sem mondhatott magáénak. Nagy valószínűséggel azonban előre jelezhető, hogy a remélt változás (sok immanens kérdőjelen túl) nem jár automatikusan a román nacionalista beolvasztó stratégia változásával.

Közép-Európa demokratáinak az 1990-es években illene elkerülniük, hogy fordított előjellel, de ugyanolyan dogmatikusak legyenek, mint az 1950-es évek elejének bolsevikjai voltak. A parlamenti demokrácia, a többpártrendszer, az akadálytalanul érvényesülő egyesülési, sajtó- stb. szabadság önmagában nem oldja meg Erdély, Románia, bármely ország vagy országrész nemzetiségi problémáját. A szervezeti, intézményi változások mindenkor az egyén pszichikai mechanizmusán átjutva fejtik ki hatásukat a társadalmi cselekvésre, így az etnikai-nemzeti viszonylatban való cselekvésre is. A társadalmi valóság alakulási folyamatainak és a tudati folyamatoknak az egyidejű kölcsönhatása és egymáshoz viszonyított önállósága a politikai viszonyok sok területén bizonyított tény. Különösen igaz ez a nemzetiségközi kapcsolatokban, amelyekhez számos, racionálisan nem, vagy nehezen megragadható ösztönös és érzelmi elem tapad; a hazafias érzéstől a más nemzeteket megbélyegző sztereotípiákon át az idegengyűlöletig, amely beállítottságokat és magatartásokat nem mindig lehet egyszerű ok-okozati sémával a környezeti feltételekre, illetve azok változására visszavezetni.

A nemzetek közötti viszonyra az objektív környezet változása — esetünkben a demokratikus intézményrendszer és benne a nemzetiségi egyenjogúság rendszerével remélt létrejötté — csak lassan hat és esetleg nem mindig a várt irányban. A liberalizálás rövid távon elfojtott nacionalista indulatokat, ellenséges ösztönöket, magatartásokat is felszínre hozhat, mint az 1968 szlovákiai eseményei (főként a magyar kisebbséggel szembeni érzelmi-politikai kilengések) mutatták; illetve, amilyen jelenségeket itt-ott a mai magyarországi szellemi és közéletben is (például cigányellenes élel) fellelhetünk.

A diktatúra rendje és a demokrácia rendje közötti átmeneti állapot egy történelmileg súlyosan terhelt nemzeti viszonyban, mint az erdélyi román—magyar, erőszakos cselekmények elkövetésére is csábíthat szélsőséges vagy provokatív szándékú erőket. Erre az eshetőségre kötelessége emlékeztetnie ennek a dolgozatnak, még akkor is, ha tárgya egészen más.

A másik gond, amellyel a diktatúra bukása után az erdélyi társadalomnak várhatóan szembe kell néznie, a *visszatérés jogával* élni akaró volt me-

nekültek újraintegrálásának: munkahely, lakás, állampolgársági stb. ügyei rendezésének problémája. A visszatérés, amelynek nagyságrendjét ma még senki nem tudja előre jelezni, természetes és támogatásra méltó igény: azzal együtt, hogy megoldása valószínűleg nem lesz feszültségmentes az egyes nemzetiségek közötti viszonyban sem.

Ha egy majdani szabad légkörben politikai napirendre kerül az Erdélyen belüli területi autonómiák kérdése, az egy-egy körzetre vonatkozó népszámlálási adatok számbavételénél óhatatlanul felmerül — a néhány dél-erdélyi városba való magyar bevándorlás irányzatát is tekintve, valószínűleg nemcsak a román nemzetiségűekkel szemben — az „*öslakos*” — „*bevándorló*” probléma. (A bevándorlás időpontjának, motívumának, a környezetre való hatásának, a környezet által való elfogadottságának stb. egész kérdéskötegével együtt.) Ez a problémakör az érintett lakosság politikai kultúrájának és az akkor alakuló demokratikus intézményrendszer teherbírásának egyik korai — remélhetőleg sikeres — próbájává válhat.

A NEMZETISÉGI ÖNMEGHATÁROZÁS (ÖNRENDELKEZÉS, ÖNKORMÁNYZAT, ÖNIGAZGATÁS) NÉHÁNY ELMÉLETI KÉRDÉSE

A dolgozat címe elméleti megoldást váró feladatként így is megfogalmazható: a nemzeti egyenjogúság és a társadalmi működőképesség alapvető szempontjait figyelembe véve, hogyan szervezhető meg különféle nemzetiségi (etnikai) csoportok együttélése egyazon politikai térségen (kereten) belül?

Az előzőekből következik, hogy az említett politikai térség meghatározó intézményeiben demokratikus és pluralista kell hogy legyen. A nemzetiségi azonosság megőrzését és fejlesztését biztosító különleges normák, intézmények és eljárások rendszere felfogásunkban csakis ilyen alapra épülhet.

A nemzetiségi jogok (a „kulturális” és a területi autonómia) rendszerének kibontása elméletileg alapvetően két módon lehetséges:

- (felülről lefelé irányuló) *decentralizációs* megközelítéssel
- (alulról felfelé irányuló) *konföderatív* megközelítéssel.

Az első az addig egyközpontú, unitarista állam meghatározott közigazgatási, művelődési jogköreinek részleges vagy teljes átruházását jelenti a kisebbség, mint sajátos csoport számára. (Ebben az esetben gyakran még korlátozott értelemben sem beszélhetünk hatalomátadásról, hanem inkább feladatmegosztásról, a kisebbségi politika végrehajtásába való bevonásról: a központi akaratnak helyi akarat formájában való megjelenéséről.) Azonban a nemzetiségi jogok deklarálása, a kisebbségi statutum létrejötte ebben a felfogásban is a homogén „nemzetállam” eszme *egyfajta korlátozása*; annak a nyelvi, kulturális, vallási stb. *sokféleségnek* az elismerése, amelynek védelmére (a szó gyakran paternalista értelmében) a központi hatalom kötelezi magát. A kisebbségi jogok terjedelme itt a mindenkori erőviszonyok (a kisebbség és az őt támogató erők érdekérvényesítő képességének) függvénye. Másszóval: minél nagyobb erőt képvisel az országon belül az adott közösség, annál nagyobb esélye van léte sokoldalú elismertetésére a belpolitikai küzdelmekben.

A másik megközelítés ellenkező logikát követ. Nem az államokból, hanem a *népekből* (nemzetekből, etnikumokból) indul ki, mely közösségeknek — éppúgy, mint az őket alkotó egyéneknek — *egyenjogúaknak* kell lenniük. Ez a felfogás csak számtani — de nem hatalmi vagy szociológiai — értelemben tudja elfogadni a kisebbség fogalmát. Alapkérdése nem az, hogy az állam mennyi jogot és önállóságot enged át a társadalomnak és alkotóelemeinek, hanem, hogy ugyanez a társadalom a demokratikus folyamatokban milyen hatáskörrel ruházza fel az államot. A kiindulópont itt nem az *államegység* (amelyhez viszonyítva minősül egyes nemzetiségi törekvés „legitimnek” vagy „nem legitimnek”), hanem a társadalmi (személyi vagy kisebb-nagyobb közösségi) *önmeghatározás*, amely azt a hatalmat fogadja el legitimnek, amelynek maga is építő eleme; a politikai cselekvésben folyamatos *referencia-alapja*.

A nemzetiségi jogok gyakorlati programjának készítői általában az első (decentralizációs) megközelítést alkalmazzák, mivel ez minősül „realistának”, olyan megoldásnak, amely egy adott történelmi helyzetben kézzelfogható előrelépést nyújthat egy állam és a területén élő kisebbség kapcsolatában. A nemzetiségi együttélés modellje azonban nem nélkülözheti azt az elméleti-gyakorlati alapállást, amelyet a föderatív megközelítés kínál, s amelynek alapja az *önrendelkező-önkormányzó közösség*.

Az önrendelkezési jog az egyetemes nemzetközi jog elvévé a második világháború után vált. Az ENSZ-t létrehozó San Franciscó-i konferencián került be az Alapokmányba „a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog” gondolata. Az önrendelkezés általános megfogalmazása máig tartó értelmezési viták forrása a világszervezetben és a nemzetközi kapcsolatokban. Az állásfoglalások egy része *nemzetközi szuverenitás, állami önállóság* értelmében használja az önrendelkezés fogalmát, mások a társadalom vagy annak egy csoportja (például egy nemzetiség) demokratikus önmeghatározási, önkormányzati jogát értik rajta. Vannak nézetek, amelyek — egyetemes vagy regionális érvennyel — elismerik a népek elszakadási és önállósulási jogát is, vagyis beleértik a fogalomba a *külső etnopolitikai önrendelkezési jogot*.

Vitatott értelmezése ellenére az önrendelkezési jog nem kerülhető meg a nemzetiségi együttélési modell megalkotásában. Az erdélyi nemzetiségi adottságokat is szem előtt tartva, célszerű itt a fogalmat a lehető legtágabb értelemben használni, amely egy kistépülés (esetleg a benne számbeli kisebbségben élő közösség) akaratkinyilvánításától, egy-egy nemzeti csoport vagy a több nemzetiséget magában foglaló tájegység egésze (Erdély) önrendelkezési jogáig terjed.

Az önrendelkezési elv alapján minden Erdélyben élő nemzetiségnek és etnikai csoportnak joga van a *hivatalos elismerésre*, közösségi létük törvényes rögzítésére. Ez a jog főként a kisebb létszámú közösségek — szerbek, szlovákok — esetében fontos. Külön jelentősége lehet a több etnikai változatra osztható erdélyi cigány lakosság önálló nemzetiségként való elismerésének. (Kérdés: igénylik-e ezt e közösség mérvadó körői? Önálló csoportként való de jure megjelenésük milyen mértékben változtat a tájegység egésze román—nem román számarányán, s mennyire erősíti az etnikailag sokszínű Erdély hagyományát?)

— Minden nemzetiségnek joga van *státusa szabad meghatározására*, az önszerveződésre a települési alapegységből a kistájon át a tájegységi szintig. Joga van saját nemzetközi helyzetét is önállóan meghatároznia, tiszteletben

tartva mások önrendelkezési jogát és a hatályos nemzetközi normákat. Ez a jog az országon belül különféle szintű és típusú érdekképviselői szervezetek létrehozásának lehetőségét jelenti; a törvényhozó és végrehajtó hatalomból való arányos részesedést helyben és a központban. Egy nem saját, önálló állami keretében élő népcsoportnak mindenekelőtt politikai hatalomra van szüksége, mert enélkül — a francia etnopszichológus, Guy Héraud figyelmeztet rá — „kulturális élete elkerülhetetlenül »folklorrá« korcsosul”.

— Minden nemzetiségnek joga van az *önálló gazdasági és társadalmi fejlődéshez*. Szabadon és arányosan rendelkezhesse hagyományos lakóterületének természetes és gazdasági erőforrásai fölött; legyen lehetősége gazdasági önállósága megteremtésére, illetve méltányosan részesedjék a közös helyi gazdasági tevékenység eredményeiből, és az országosan megtermelt össztermékből.

— Minden népcsoportnak elidegeníthetetlen joga van nemzeti, kulturális, nyelvi és vallási *azonossága* megőrzéséhez és fejlesztéséhez. Joga van ebből a célból önálló művelődési-oktatási-tömegtájékoztatási hálózatot kiépíteni és fenntartani; illetve a közpénzen fenntartott helyi, tájegységi vagy országos intézményrendszerben méltányos részesedést igényelni. Tilos az erőszakos asszimiláció, az elnemzetlenítés minden (közvetlen s közvetett, intézményes és nem intézményes) formája.

A nemzetiségi jogok felsorolt együttese, a kisebbségi önkormányzat, kapcsolódhat egy-egy közösséghez (jogi személyhez), vagy egy földrajzi térséghez; az első esetben személyi, a másodikban területi autonómiáról beszélünk. (Hangsúlyozni kell, hogy a személyi autonómia nem fizikai személyekre, hanem jogi személyként felfogott csoportokra vonatkozik; nem az egyéni emberi jogok, hanem — az előbbiektől tartalmilag el nem választható — kollektív nemzetiségi jogok együttesét fogja át.) A személyi vagy a területi elv alkalmazhatóságát egy demokratikus nemzetiségpolitikában általában az ország etnikai viszonyai (a lakosság területi megoszlása, földrajzi elhelyezkedése) döntenek el. A területi autonómia (illetve belőle kinőve az etnikai elvre épülő államszövetség) létrehozása többnyire nagy létszámú, tömbtelepülésű nemzetek és nemzetiségek esetében indokolt; itt a kisebbségi egyenjogúság megvalósításának leghatékonyabb eszköze.

A területi autonómia lényegében a szuverenitás földrajzi-horizontális megosztását jelenti, egyfajta térbeni ellensúlyt a központi hatalommal szemben. Jelentősége a nemzetiségi politikában egyrészt azért nagy, mert az etnikai tömeget átfogó tájegységi autonómia olyan intézményrendszert és mechanizmust hoz létre, amely egy miniatűr államhoz hasonlóan segíti az ott élők nemzeti közösségmegtartását és -fejlesztését. Másrészt az etnikai elvű helyi (kerületi, közösségi, kantonális, regionális) önkormányzatok gyakran egymű (vagy ahhoz közelítő) közeget hoznak létre, és így a gazdasági közgazgatási stb. tevékenységet az adott földrajzi keretben mentesítik a heterogenitásból következő tényleges (nyelvi, jogi, kisebbségi képviselői stb.) gondoktól. A területi elv, kétségtelen előnyei miatt, a 20. század politikai gyakorlatában gyorsan tért nyer: a földrajzi alapú önkormányzat — lásd például a nyugat-európai regionális fejlődést az utóbbi húsz évben — a nemzetiségi törekvések domináns irányává lett napjainkban.

A személyi autonómia vagy a közösséghez kötődő nemzetiségi jogok rendszere többnyire szóróványtelepülésű, illetve kis létszámú nemzetiségeknek biztosíthatja az azonosságmegtartás lehetőségét; bár megvalósítása nagyobb né-

perségű közösségek számára is — például kiegészítő jelleggel, vagyis a területiális elv érvényesítése mellett — megoldást jelenthet. Különösen ott indokolt alkalmazása, ahol a nemzetiségek világos területi elhatárolására nincs mód: pl. többnemzetiségű városokban, településeken; olyan vidékeken, ahol különböző nemzetiségek által lakott közösségek helyezkednek el egymás közvetlen szomszédságában.

A területi autonómiával szemben gyakran nevezik a kisebbségi önkormányzat utóbbi típusát „kulturális autonómiának”. Ez az elnevezés azonban általában leszűkítő, mert a közösséghez mint közjogi személyhez kötődő — vagyis nem földrajzilag meghatározott — jogok köre általában túlmutat a művelődésen: politikai, gazdasági és szociális hatásköröket is magában foglalhat.

A nemzetiségek számára az autonómia a nemzeti önrendelkezés némileg általános, jövőre vonatkozó, „programjellegű” fogalmát próbálja konkrét, napjaink valóságának jobban megfelelő politikai jog-szférába átültetni. Az autonómia szót általában önkormányzatnak fordítjuk, annak ellenére, hogy eredetileg a fogalom (a görög „nomosz” = törvény) főként a *törvényhozó hatáskör* meglétére vonatkozott. Az önkormányzat fogalmát (hol „reális—irreális”, hol „megalkuvó—következetes” ellentétpárban) gyakran szembeállítják az önrendelkezés fogalmával. Ez a merev osztályozás részben az önrendelkezés leegyszerűsített (az elszakadásra, osztódásra leszűkített) értelmezéséből következik, amely elvonatkoztat az önrendelkezés integratív, konföderatív (szabadon szövetkező, társuló) változatának történelmi példáitól. Meggyőződésünk, hogy egy közösség számára tényleges helyi hatalmat létrehozó és működtető, valóságos önigazgatást megvalósító autonómia és az alapegységekből kiinduló önrendelkezés között nincs alapvető különbség sem elméleti, sem gyakorlati értelemben.

AZ AUTONÓMIÁK ERDÉLYE

Bármilyen legyen is Erdély nemzetközi jogi státusa, történelmi hagyományai és lakosságának nemzetiségi összetétele miatt indokolt, hogy — szemben a mai despotikus, nacionalista hatalmi rendszerrel — a demokratikus jogok, az intézményi és területi önkormányzatok egymást kiegészítő, összefüggő rendszere határozza meg a tájegység jövőjét.

Az erdélyi társadalom jellegzetesen többnemzetiségű. Ennek a ténynek ki kell fejeződnie a politikai intézményrendszerben, meg kell jelennie a pluralista szerkezet egyik elemeként. Ugyanis enélkül a mozzanat nélkül — amely nemcsak a *démoszt*, hanem az *etnoszt* is megjeleníti e politikai folyamatokban — nem lehet tényleges sokközpontú hatalmi struktúráról beszélni.

A nemzetiségi együttélés problémáinak mint folyamatosan megoldandó feladatnak át kell hatnia az erdélyi társadalmat. Az etnikai önkormányzatnak egy többpólusú politikai rendszer egyik rendező elveként kell működnie. A nemzetiségi mozzanat azonban nem válhat kizárólagossá, minden mást háttérbe szorítóvá; nem lehet valamiféle etnocentrikus államberendezkedés alapja. A szeparatizmus és az apartheid határán álló törekvések gyakran vannak jelen — mint jó kérdésekre adott rossz válaszok — éles nemzetiségi konfliktushelyzetekben. A tapasztalat szerint minél teljesebben érvényesül a nemzetiségi egyenjogúság és önállóság, annál inkább gyengül a törzsközpontú

látásmód és magatartás (tribalizmus) társadalmi alapja, amely nemcsak a humánium általános elveivel ellentétes, hanem a korszerű társadalmi szervezet és a politikai rendszerhatékonyaság szempontjainak is ellentmond.

Az etnikai kérdés kezelésében elsősorban nem kisebbségi statutumra, hanem a közösségi öngazgatás olyan rendszerére van szükség, amely alapvető jogi-politikai biztosítékokkal alkotja meg a különféle nyelvi-kulturális csoportok együttélésének (több mint *egy más mellett élés*) alkotmányos keretét. Olyan mechanizmust lenne kívánatos kialakítani, amely a politikai tényezővé szerveződött közösségek párhuzamos érdekképviselésére épül, benne az akaratát formálódó szükségletek egyenrangúan fejeződnek ki, kompromisszummal idomulnak egymáshoz, kizárva a „majorizálás” — a nemzetiségi alá-fölé rendelés — veszélyét.

1. A legutóbbi fél évszázad erdélyi történéseit is figyelembe véve mindekelőtt határozott jogi-politikai biztosítékok szükségesek a *teljes egyéni diszkriminációmentesség* biztosítására. Összhangban az 1945 után született egyetemes nemzetközi dokumentumokkal, faji és vallási különbség nélkül biztosítani kell az emberi alapjogokat, a személyi és politikai szabadságjogokat. (Az élethez, a testi és szellemi épséghez, a lakhely, a tartózkodási hely és a foglalkozás szabad megválasztásához, az országból való akadálymentes ki- és beutazáshoz, a törvény előtti egyenlőséghez, a lelkiismereti, a szólás-, a sajtó-, a gyülekezési és az egyesülési szabadság korlátozásmentes gyakorlásához.)

A nemzetiségi, anyanyelvi, faji és vallási hovatartozás nem képezhet akadályt vagy hátrányt a gazdasági és szociális jogok gyakorlása, bármely közhivatal, tisztség betöltése, foglalkozás vagy szakma üzése terén.

Törvényileg büntetendő minden nemzetiségi, anyanyelvi, faji vagy vallási alapú gyűlölet és megvetés hirdetése; a nemzeti, felekezeti uszítás, a diszkriminációs célú propagandatevékenység.

2. Minden állampolgár *maga jogosult megállapítani nemzetiségét, anyanyelvét és vallását*; ilyen nyilatkozatra azonban nem kötelezhető. A hatóságok kötelesek a személy nyilatkozatát, illetve a nyilatkozat megtagadását tudomásul venni. A kiskorúak esetében a szülők tehetnek nyilatkozatot. Az anyakönyvbe és bármely más nyilvántartásba a család- és utónév az érintett állampolgár által igényelt nyelven és írásmóddal jegyzendő be.

3. Erdély *nemzetiségi és vallási közösségei egyenjogúak*; egyenlő eséllyel kell biztosítani számukra a szabad kifejezés és fejlődés jogát. Valamennyi Erdélyben használatos nyelv egyenjogú. A polgárok nem korlátozhatók anyanyelvük szabad használatában; a magánéletben, az üzleti forgalomban, a vallási életben, a nyilvános gyűléseken, a bíróságokkal és a hatóságokkal való kapcsolatukban; a posta, telefon és távíró igénybevételekor. Bármely nyelvi közösséghez tartozó személy vagy maga a közösség mint jogi személy a tájékoztatási jog (írott sajtó, rádió, televízió, film stb.) tekintetében egyenjogú. Megilleti az alapítás és az előállítás joga, és egyenlő eséllyel a közpénzekből fenntartott tájékoztatási eszközök műsoridejéből való arányos részesedés. A helyi kábeltelevíziók és rádióstúdiók műsora nyelvi és tartalmi szempontból egyaránt tükrözze a területen élő nemzetiségi közösségek érdekeit és értékeit.

Korlátozás nélkül jöhessenek létre és működhessenek egyházak, vallási szervezetek és közösségek, szerzetesrendek; tarthassanak fenn oktatási, egészségügyi, szociális intézményeket és sajtót. (Ismeretes, hogy a mai erdélyi

magyar egyházak autonómiáját erősen megcsonkította, illetve teljesen felszámolta a totalitárius rendszer. A katolikus egyház meg tudott őrizni bizonyos belső önállóságot; míg a reformátusok helyzete kiszolgáltatottabb. Meg kell azonban említeni, hogy az utóbbi esetben is a presbitériumok, az egyháztanácsok léteznek. Ezek bármennyire korlátozott hatáskörűek, mégis választott magyar testületek, és ez egy-egy településen tekintélyt biztosít számukra, szemben a diktatorikus hatalmi intézményekkel.)

Az egyesülési jog általános szabályai szerint, korlátozás és megkülönböztetés nélkül alakulhassanak és működhessenek nemzetiségi érdekű politikai pártok; társadalmi, tudományos, művészeti, kulturális társaságok; alapítványok. Ezek a csoportok, egyesületek együttes érdekeik biztosítására közös szervezeteket hozhatnak létre, és így vehetik fel a kapcsolatot a kormányzati testületekkel s egyéb közületekkel, valamint a többi nemzetiség hasonló intézményeivel.

Korlátozás nélkül létrehozhatók önálló nemzetiségi érdekű gazdasági szervezetek, bankok, részvénytársaságok, szakmai egyesületek, szövetkezetek, ipar-területek, gazdakörök és segélyegyletek. Ezek mindennemű állami támogatás és kedvezmény, adózás és egyéb szabályozók tekintetében egyenlő elbírálás alá esnek a többi gazdasági magánszervezettel.

A felsorolt szervezetek, intézmények és azok tagjai akadálymentesen építhetnek ki kapcsolatot, együttműködést a külföldi hasonló szervezetekkel, ideértve elsősorban a külföldön, azonos nyelvű-kultúrájú ország(ok)ban — ország(rész)ekben — működő intézményeket. (Pl. vegyes vállalatok, közös alapítványok létrejötte, kutató-oktató és tananyagcserék; közvetlen tagság határon túli kulturális szervezetekben; rádió-televízió láncok összekapcsolása stb.) Ez a lehetőség a nemzetközi értelemben is nyitott civil társadalom általános követelményéből is következik, amely a remélt pán-európai irányzat kibontakozásával együtt a térségben a legfőbb biztosítéka a határok „spiritalizálásának”; az emberek, gazdasági, kulturális termékek, eszmék stb. — demokratikus alkotmányosság szerint biztosított — szabad áramlásának. A nyelv-művelődési azonosság ezeket a kapcsolatokat a nemzetiség-nyanemzet viszonylatában nyilvánvalóan az átlagosnál intenzívebbé teszi.

4. *A területi önkormányzatok.* A nemzetiségi öntevékenység keretei részben földrajzi (horizontális), részben intézményi (vertikális) vonal mentén szerveződhetnek. A területi autonómia alapegysége a legkisebb területi egység: a *község*, egy város *kerülete* stb.

Községek együttese, a földrajzilag vagy művelődési hagyományaik alapján többé-kevésbé világosan elkülöníthető kistájak alkotják a területi önkormányzat földrajzilag tágabb szintjét. (Körzetek, kantonok; vagy járások, megyék.)

Erdély mai, ultracentralizált; a történelmi hagyományt nélkülöző, a román nemzetiségpolitika beolvasztó szándékát tükröző megyei közigazgatási beosztása nem lehet kiindulási alap egyetlen demokratikus (így etnikai területi) önkormányzat számára sem. Mivel nincsenek sem történelmi gyökerei, sem gazdasági célszerűség indokai, megszüntetése feltehetően egy lakosságcsoportban sem talál számottevő ellenállásra. A jövő demokratisztikus területi-hatalmi beosztás csakis alulról építkezhet.

A községi, városi és kistáji (körzeti, kantonális; vagy járási, megyei) helyhatósági egységek határvonalainak megvonásánál a legnagyobb mértékben kell a népszavazás eszközével élni. Ennek elvi-technikai kidolgozásában

eleve fel kell készülni az Erdélyben igen gyakori vegyes nemzetiségű közegre; így bármely kisebbségi érdek védelmére.

A tájegység mai nemzetiségi térszerkezetéből következik, hogy az erőszakos homogenizálás (tömeges ki- és betelepítés) ellenére még a jelenben is viszonylag nagy számú tisztán egynemzetiségű vagy túlnyomóan egy nemzetiség által lakott település, vagy településeggyüttes létezik Erdélyben. A helyi önkormányzat biztosítása számukra egyben a nemzetiségi területi autonómia alapszintjét is jelenti.

A szomszédos községek vagy kistájak önkormányzati s közigazgatási teendőik ellátására közös szervezeteket hozhatnak létre. Valószínű, hogy a szabad önszerveződés nemzetiségileg egynemű, földrajzilag folytonos nagyobb egységek létrejöttét eredményezi. Az egynemzetiségű-egynyelvű zónák kialakulása, a területi önkormányzatok néprajzi alapú kikerekedése, a nemzetközi tapasztalatok szerint általában csökkenti a nemzetiségi feszültségi, sűrűlődségi felületeket. (Svájci példa: a francia Jura kiválása a német többségű Bern kantonból; belga példa: az utóbbi negyed évszázad regionalizálási folyamata.)

A települések közhatalmi testületeinek szétválása, egyesülése; a körzetek, kantonok hasonló irányú mozgása azonban nem lehet a „majorizálás” eszköze. Nem történhet a területen élő számszerű kisebbség érdekei ellenében, amely a közigazgatási összevonásokkal esetleg arányaiban egyre „kisebbnek” találja magát. A változás nem akadályozhatja az általában többnemzetiségű (etnikusan nem elkülöníthető) gazdasági és közhatalmi tevékenység normális ügymenetét sem.

A helyhatósági választásokon megválasztott döntéshozó-ügyvivői testületek (a tanácsok) a helyi társadalom öngazgató szervei. Az alkotmányosság keretei között maguk határozzák meg statutumukat, választják meg előljáróikat, rendeleteket bocsátanak ki és hatáskörükben végzik a közigazgatási teendőket. Kiadásait nagyrészt saját bevételeikből, illetve alkotmányosan meghatározott és ellenőrzött központi forrásokból fedezik. A központi szervek az öngazgató testületek döntéseit csak törvényes felhatalmazás alapján bírálhatják felül.

A községi, körzeti és kantonális állások — közigazgatás, köjegyzőség, bíróság, rendőrség, állami vállalatok vezető posztjai — betöltésénél tekintettel kell lenni a terület lakossága nemzetiségi összetételére. A vezető személyek kiválasztásában a demokratikus megoldást esetenként a rotáció rendszere biztosíthatja, amely elvnek azonban (lásd a jugoszláv öngazgató tapasztalatot) összhangba kell kerülnie a hatékonyság kívánalmával.

Az Erdélyben használatos nyelvek egyenjogúságának — már rögzített — elismerése mellett a helyhatósági területek (községek, városok, kerületek, körzetek, kantonok) lehetnek hivatalosan *egy-, két- vagy többnyelvűek*. Hivatalosan kétnyelvűvé válik az a település (körzet, kanton), amelynek lakói legalább 15 százalékban egyazon, a többségétől eltérő nyelvet beszélnek, illetve a kisebbségi közösség számára a közigazgatási egységben meghaladja az 5000 főt. (A finnországi példa nyomán.) A hivatalos nyelvi státust a népszámlálási adatok alapján, az érintett helyi önkormányzatnak — a kisebbségi érdekeket megfelelően figyelembe vevő — döntése után az erdélyi parlament hagyja jóvá.

A két- vagy többnyelvű státus esetében a helyi képviseleti és végrehajtó testületek tanácskozásai, ügyintézése és hirdetményei; a területen működő

minden közhivatal, állami tulajdonú vagy területi érdekű gazdálkodó szervezet ügyvitele; az utcai feliratok, név- és jelzőtáblák kötelezően két- vagy többnyelvűek lesznek. A két- vagy többnyelvű területek közigazgatásában az alkalmazottak felvételénél és kinevezésénél kötelező feltétel a hivatalos nyelvek ismerete. (A mai finnországi és a szlovéniai, valamint az 1944 végi—1945 eleji észak-erdélyi minta kombinációja.)

A belső ügyintézés többnyelvűségi kötelezettsége alól mentesülnek a 2. pontban felsorolt, sajátosan nemzetiségi érdekű szervezetek és intézmények; az egyházi és magániskolák és azok a közpénzen fenntartott oktatási és művelődési intézmények, amelyek a Nemzetiségi Tanácsok később (a 6. pontban) leírt hatáskörébe tartoznak.

5. *A központi (erdélyi autonóm) törvényhozó és végrehajtó szervezet.* Erdély táji-történeti, nemzetiségi és vallási változatossága kétkamarás parlament létrejöttét igényelné. A közvetlenül választott képviselőház a társadalom egészének pártpolitikai tagoltságát tükrözné, benne esetleg nemzetiségi pártok képviselőivel. A szenátus — a szövetségi vagy regionális államok (Svájc, NSZK, Belgium) példája szerint — inkább a kantonális és etnikai sajátosságokat jelenítené meg a politikai intézményrendszerben.

Az erdélyi autonóm kormányzat a parlamentnek lenne felelős. Tagjait és a kormányfőt a parlament jelölné ki saját soraiból. Kívánatos, hogy a végrehajtó testület(ek) vezető tisztségviselőinek kiválasztásában a hatékonysági, az erkölcsi és a nemzetiségi egyenjogúsági elvet egyaránt figyelembe vegyék. Az utóbbi azt a kívánalmat (és az amerikai „affirmative action” típusú kötelezettséget) jelenti, hogy a kinevezéseknél tükröződjön a tájegység egészének nemzetiségi összetétele is. Ugyanez a szempont lenne követendő a független és egységes (nem nemzetiség szerint elkülönülő) bírói testületek létrejöttében és munkájában, valamint a fegyveres erők esetében is.

A felsorolt szervezetek tevékenységének a *nyelvi egyenjogúságra* kell épülnie. Az országgyűlési képviselők jogosultak anyanyelvükön felszólalni; a hivatalos hirdetések, kiadványok minden Erdélyben használatos nyelven napvilágot látnának. A tolmácsolás-fordítás költségeit a központi költségvetésből fedeznék.

Gazdasági célszerűségi — ügyviteli hatékonysági megfontolásból a központi végrehajtó szervezet (szakigazgató testületeivel, hivatalaival együtt) — külön alkotmányos felhatalmazással — román—magyar—német háromnyelvűsége vagy román—magyar kétnyelvűsége térhet át belső ügyintézésében és más intézményekkel való külső kapcsolattartásában. (A svájci példa: hivatalos német—francia—olasz háromnyelvűség; de facto szövetségi szintű német—francia kétnyelvűség; a rétoromán nyelv „nemzeti”, de nem „hivatalos” státusa.)

6. *A Nemzetiségi Tanácsok.* A magyar, német, román, szerb és más nemzetiség művelődés- és oktatásügyére vonatkozó minden döntés az érintett közösség hatáskörébe tartozik. Ennek az elvnek a gyakorlati kivitelezésére a képviselőház és a szenátus tagjai széles önkormányzattal bíró Nemzetiségi Tanácsokat hoznak (hozhatnak) létre. (A belga megoldás nyomán, felhasználva a romániai Magyar Népi Szövetség 1946. évi nemzetiségi statutum-tervezetének hasonló elemét.)

Azok a közösségek, amelyeknek kevesebb képviselőjük van a kétkamarás parlamentben, mint ami egy ilyen tanács hatékony működéséhez szükséges lenne; községi, körzeti vagy kantonális választott képviselőkkel egészíthe-

tik ki a létszámot. A szükségletek és a lehetőségek szerint a községi, városi, körzeti és kantonális képviselő-testületeken belül is létrejönnek a helyi Nemzetiségi Tanácsok. A központi (magyar, német, román stb.) Nemzetiségi Tanács ezek tevékenységét összehangolja és összefogja.

A nemzetiségi tanácsok önállóan alakítják ki működési rendjüket, határozzák meg szervezeti felépítésüket, választják meg tisztségviselőiket. Saját hatáskörben maguk intézik az erdélyi magyarság, németiség, románság stb. közművelődési és oktatási ügyeit. Ebben az értelemben a nem területi, hanem közösségi kulturális autonómiák *integráló csúcsszerveként* foghatók fel. A nemzetiségi azonosságot legközvetlenebbül érintő művelődési és tanügyi politika, szakigazgatás saját önálló intézményhálózatában főhatóságként funkcionálnak. Szabályrendeleteket alkotnak, szervező-összehangoló feladatokat, szakmai felügyeletet látnak el végrehajtó testületükön keresztül a következő területeken:

- nyelvvédelem, nyelvfejlődés
- kulturális örökség, közgyűjtemények
- művészetek
- kutatás, kutatóképzés
- tudományos ismeretterjesztés
- óvodai oktatás-nevelés; alsó-, közép-, felsőfokú és iskolán kívüli oktatás
- ifjúságpolitika
- rádió, televízió, film
- nemzetközi — így a határon túli anyanemzettel fenntartott — kapcsolatok.

E tevékenységek nagy része a közművelődési költségvetésből finanszírozandó. A magyar, német, román stb. közművelődési intézmények támogatására méltányos szubvenciórészesedést kell kialakítani az állami költségvetésben. (Ennek alapjául szolgálhat például a nemzetiségi létszamarány, kiegészítve — különösen a kisebb vagy szociálisan hátrányos helyzetű közösségek esetében — a „pozitív diszkrimináció” (affirmative action) elvével.

A közpénzek intézményesített felhasználása egy demokráciában nem jelenti szükségszerűen a kedvezményezett művelődési, oktatási intézmény tevékenységének (programjának, tantervének) államosítását, autonómiájának felfüggesztését. E tevékenységeknek a Nemzetiségi Tanácsok hatáskörébe utalása már önmagában is az önkormányzatok irányába teendő fontos lépés lenne. A további sokközpontúságot a kulturális intézményrendszer területi, szakmai, szervezeti és műhely-autonómiáinak egymásra-egymásba épülő hálózata jelentené. (Pl. az egyetemek, kollégiumok, művelődési egyletek Erdélyben nagy hagyományú önkormányzata, amely történelmileg hol az egyházak, hol a civil társadalom valamelyik rétege, csoportja: így tudós társaságok vagy a román Astra esetében román nemzetiségű bankárcörök, önállóságával kapcsolódott össze.) A kulturális változatosságot fokozná a jövő Erdélyében a közpénzből működtetett művelődési, oktatási intézmények mellett magánforrásból (újra) létrehozott kulturális szervezetek, iskolák léte is.

A közművelődési, közoktatási tevékenységen túl a Nemzetiségi Tanács mint közjogi személy, érdekképviseleti szerepet tölthetne be minden, a közösséget érintő gazdasági, szociális, politikai, környezetvédelmi stb. kérdésben. Konzultációs és kritikai feladatot látna el az ilyen érdekű kormányzati, kantonális vagy községi döntésekkel kapcsolatban.

Az alkotmány (a belga példához hasonlóan) a tanácsot részleges nemzetközi jogalanyisággal is felruházhatja (amennyiben közössége nevében megállapodásokat köthet határon túli nemzeti vagy nemzetközi szervezetekkel). A belga esetben ez elsősorban flamand—holland, vallon—francia, belga-német—NSZK kapcsolatokat jelent, de önálló megjelenést tesz lehetővé az európai intézményrendszerben és általában a nemzetközi kapcsolatokban.

Amennyiben a szokásos konzultációs formájú érdekegyeztetés nem eredményezi a nemzetiségi sérelem megszüntetését, a Nemzetiségi Tanács képviselői az Alkotmánybírósághoz fordulhatnak jogorvoslatért. Ennek kudarca esetén a tanács megbízottjai nemzetközi fórumok véleménynyilvánító vagy jószolgálati, közvetítő részvételét is igényelhetik az ügyben. (Az utóbbi mozzanat a nemzetközi kisebbségvédelem problémaköréhez vezet át minket, amely mint ismeretes — egy-két kedvező kivételtől eltekintve — ma még a nemzetközi kapcsolatok elhanyagolt területének számít egyetemes szinten és Európában egyaránt.)

*

A szerző tudatában van annak, hogy az iménti zárómegállapítás is elbizonytalaníthatja az olvasót — ha ez már nem történt volna meg előbb —, bármely modellalkotási kísérlet hasznosságát illetően Erdélyre vonatkozóan. A dolgozat végére érve mégsem mondhatunk mást, mint amit a bevezetőben: a hasonló vázlat akkor minősül utópiának, ha gondolkodásunk keretét kizárólag a mai romániai és közép-kelet-európai közállapotok határozzák meg. Ha nem tartjuk előrevetíthetőnek az erdélyi egyenjogú nemzeti együttélés néhány megelőző történelmi példáját vagy kísérletét. Ha eltekintünk a Romániában is elkerülhetetlen (bár részleteiben nem előre jelezhető) rendszerváltozástól; az egész közép-kelet-európai térség Európához való újracsatlakozásának remélt következményeitől. Bármilyen valószínűtlenül távlatinak hangzik ma: Erdélynek, a sajátos, önálló történelmi utat bejárt, többnemzetiségű tájegységnek egyik esélye éppen Európa; a tájegységeiben és népeiben sokszínű, belső mesterséges választóvonalait lebontó, s így egységesülő kontinens.

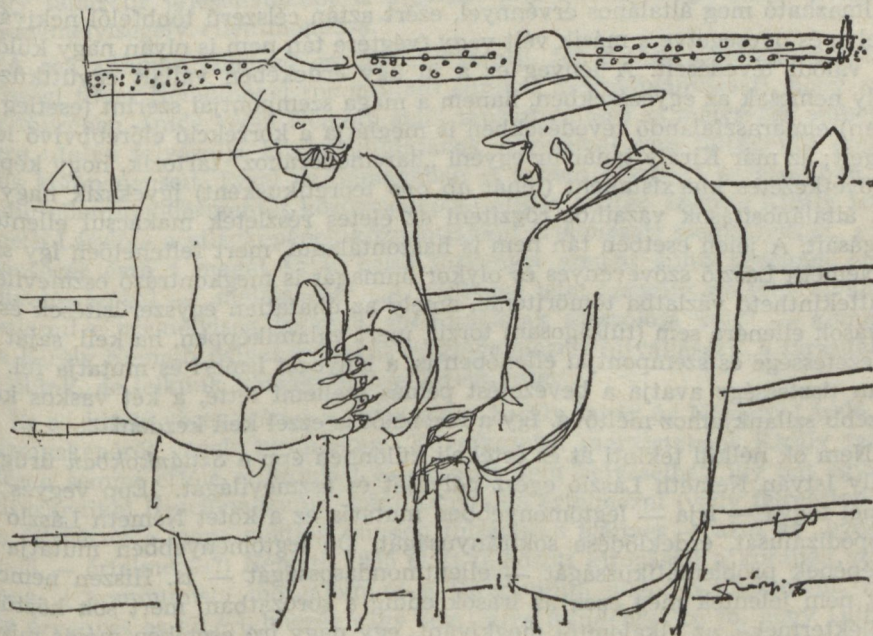
Kevesebb mint fél évszázada, 1944—45 fordulóján, a háborút közvetlenül követő időszakban, az államjogi sehova nem tartozás állapotában, Észak-Erdély lakossága négy hónapon át a nemzetiségi egyenjogúság ma is figyelemre méltó politikai művelődési intézményrendszerét tudta önállóan, felülről vezéreltség nélkül működtetni. Megújult közigazgatást, koalíciós politikai szervezeteket hozott létre, amelyekben különféle nemzetiségűek partneri együttműködése kezdett kialakulni. A művelődés terén autonóm intézmények születtek vagy nyertek megerősítést. Párhuzamos román és magyar iskolarendszer és tanfelügyelőség alakult; a közeletben a megyék és települések önigazgató módon olyan nyelvpolitikát folytattak, amely nem ismerte a kivételezett *államnyelv* fogalmát. (Ennek jellegzetes példája Kolozs megye és város prefektúrájának 1945. február 10-ei, 847. számú rendelete. Lásd: A nemzetiségek egyenjogúsításának útján. (Joó Rudolf—Demeter János) Budapest, 1983. 119—124. o.

Az önigazgató helyzet 1945. március 13-áig, Petru Groza kormányának megalakulásáig, a román közigazgatásnak e területre szovjet engedéllyel való visszatéréséig tartott. Bár az autonóm helyzet megszűnt, s azonnal megjelent az „államnyelv”, s a román „többséghez” mért „kisebbség” fogalma; a nem-

zetiségi intézményrendszer az 1940-es évek végéig — de mindenképpen 1947-ig, a párizsi békeszerződés évéig — nagyjában-egészében a helyén maradt. A magyar és más nemzetiség művelődési és oktatási intézményei autonómiájának, majd számának fokozatos sorvasztása az 1940-es évek végétől mutatható ki egyértelműen.

Az Erdélyben élő népek számára az önkormányzó-önigazgató nemzetiségpolitikai rendszer — amelynek néhány lehetséges elemét az előzőekben próbáltuk felvázolni — távlati, stratégiai cél lehet. Ehhez képest mindenképpen realistább, jöllehet rövid távú, minimálprogram igényű a „kisebbségi jogrendszer” típusú megközelítés. Ez a törekvés erdélyi nemzetiségek jogai (így oktatási, művelődési és gazdasági intézményrendszerük) 1945—46-os állapotának visszaállítását tűzte ki célként, kiegészítve ezt a struktúrát például a tájékoztatás azóta kifejlesztett új eszközeivel, így a televízióval. A minimális programot és a stratégiai célt — nyilvánvaló különbségeik ellenére — hibás lenne mereven szembeállítani. Ellentétüket véglegesen a gyakorlat — a tényleges történésekben alakuló lehetőségek és követelmények együttese — fogja remélhetőleg feloldani.

Ennek a dolgozatnak az elkészítésében a szerző egyaránt felhasználta a pozitív nemzetközi (elsősorban európai) példákat; a távolabbi vagy közelebbi múlt erdélyi nemzetiségi törvényeit, illetve azok tervezeteit: az elmúlt években az egyetemes kisebbségvédelem terén tapasztalható néhány előremutató elméleti eredményt, és (az ennél lényegesen szerényebb számú) új gyakorlati megoldást. Ezúton mond köszönetet azoknak az erdélyieknek, akik „gyakorló” kisebbségiként látták el hasznos tanácsokkal és észrevételekkel munkája közben.

DIÓSZEGI BALÁZS RAJZA